

MISCEL·LÀNIA

Turo

‘tuf’, ‘Tuffstein’

A Sant Quintí de Mediona (Penedès) anomenen *túru* una espècie de pedra porosa, semblant a la tosca, que es troba en abundància en aquell terme sota la terra cultivable. Almera, en el *Mapa geológico y topográfico de la provincia de Barcelona*, constata la presència d'aquesta pedra en el terme municipal esmentat, i la identifica amb el travertí (Littre: «*travertin*. Pierre dure et grisâtre..., tuf calcaire»). Es tracta, doncs, d'una de les varietats del que els castellans anomenen *toba* i els francesos *tuf*. *Turo* és conegut també en altres punts del Penedès (per ex. a Sabanell), i el Diccionari Aguiló l'assenyala a l'Empordà amb la definició «toba silicea (Figueres)». En mallorquí hi ha *tur* com a sinònim del cast. *toba*, i també amb els sentits secundaris de ‘tosca de les canonades, tosca dentària (cast. *sarro*), engrut de les pipes’¹ (Amen-gual, Aguiló).

El mot es retroba més enllà dels Pirineus. Si designem la forma catalana amb la lletra *a*), tindrem en llengua d'oc tres variants més: *b*) prov. ant. *tiure* ‘tuf calcaire’ (Levy), mod. *tieure* íd. (Mistral), Barcelonnette *tiéoure* ‘tuf’ (Arnaud-Morin); *c*) nicenc *tuve*, *tue*, íd. (Piat, *Dict. fr.-occ.*); *d*) orlhaguès *trüfe* íd. (Lhermet), roerg. *peyro de trufe* ‘tuf, pierre dont on fait les cheminées et les fours’ (Vayssier), Haute-Garonne, Tarn-et-Garonne *trüfe* ‘Platte an der Wand [im Kamin]’ (VKR, VI, 29), lleng. *trufe* ‘contrecœur de cheminée’ (Sauvages), gascó íd. ‘tuf’ (Mistral). Com a forma intermèdia entre les dues darreres variants, hi ha, finalment, el rodanès *tufe* (Mistral), que es retroba també a Orlhac, al costat de *trufe*.

1. D'ací el derivat *enturar-se* ‘embussar-se una pipa, una canonada’ (Fabra).

Si ens fixem ara en l'etimologia, haurem de rebutjar les dues que han estat proposades. En el *REW*, al final de l'article *TIBURTINUS*,¹ es llegeix «vgl. prov. *tiure* 'Kalkstein'». Evidentment, la idea de Meyer-Lübke és que aquest mot continua el nom mateix de la ciutat de *Tibur*, d'on ha pres nom la pedra *tiburtina* o travertí. Però amb aquesta base només podem explicar fonèticament la variant *b*), perquè les altres tres hi són inconciliables. Ronjat, en la seva *Grammaire istorique*, I, 131, proposa partir de *TÜBER*. Llavors disminueixen les dificultats fonètiques, car si bé Ronjat prescindeix de la variant *d*), *trufe*, que no pot venir de *TÜBER*, es podria imaginar una variant dialectal **TÜFER*, cf. fr. *truffe*. Però, des del punt de vista semàntic, aquesta etimologia és inacceptable, ja que *TÜBER* només significa 'bony' i no s'aplica a pedres.

Comparant entre ells els quatre tipus principals a què es re-dueixen les variants del nostre mot, és fàcil de veure que el prov. ant. *tiure* i el *tieure* de Mistral estan, respecte del cat. *turo* i del nicenc *tuve*, en la mateixa relació que prov. ant. *siure* i rodanès *sieure* respecte del cat. *suro* i de la forma *suve* que s'usa en els Alps Marítims (*ALF*, Supl., s. v. *chêne-liège*), i que així com aquest darrer mot prové de *SÜBĒRUM*, les tres primeres variants del mot que estudiem (*turo*, *tiure* i *tuve*) han de remuntar a un ascendent comú **tüver-*, d'on, per una part, *tuve*, i per l'altra **tüüre*, que ha donat en català **ture* i *turo* i en provençal **tüüre* i, amb diferenciació, *tiure* i *tieure*. Confrontem ara aquest tipus comú **tüver-* amb la variant que hem deixat a part, o sia la que hem distingit amb la lletra *d*), i observem que la *-v-* d'aquell pot venir d'una *-f-*, la qual, en posició intervocàlica, se sonoritza normalment en català i en llengua d'oc (*RAPHANUS* > *rave*, *STEPHANUS* > *Esteve*), i si després ve a trobar-se en final de síl·laba, es vocalitza com tota altra *v*: *TÖFUS* > *tou*. Així arribem per a totes les variants del nostre mot a una base comuna **TÜFER-*, que en uns punts va sonoritzar la *f* i en altres, havent passat a **tüfre*, ha donat finalment, per metàtesi, *trufe*.

L'etimologia serà la mateixa que la del fr. *tuf*, és a dir, el ll. vulg. *TÜFUS* en lloc del clàssic *TÖFUS* (Ernout, *Elém. dial.*, 237), però declinat, com si fos neutre, *TÜFUS*, **TÜFÖRIS*. És sabut que

1. Escrit *tībūrtīnus*, però és una errada. La bona escansió és *tībūrtīnus*, com es pot veure en qualsevol diccionari, i cf. it. *Tivoli* (no *Tev*). Quant a la *e* de *tevertino* (d'on després *travertino*), es deu a la dissimilació.

en la baixa època aquesta declinació en *-us*, *-ōris*, es va estendre a molts mots originàriament masculins, com es veu per *fundus*, **-ōris*, *finus*, **-ōris* (Meyer-Lübke, *Einf.* § 156), *metus*, **-ōris* (d'on port. *medoroso*, cast. *medroso*, *amedrentar*), i pels plurals italians *pratora*, *luogora*, i romanesos *vinturi*, *nasuri*, etc.

En català hi ha un sinònim de *turo* que sembla tenir la mateixa arrel; és el mot *turturà*, usat en el Vallès (me l'assenyalen en els voltants de Sabadell) i en el Pla del Llobregat (Aguiló, s. v. *turturà* i *tortora*.¹) La terminació deu ésser el sufix collectiu *-ar*, però l'espècie de reduplicació que s'observa en el radical (¿altre mitjà d'expressar el collectiu?) renuncio per ara a explicar-la. — JOAN COROMINES.

1. Aquesta darrera grafia és una errada d'impressió per *tortorà*, com he pogut comprovar en l'original.